

*Пасечник О. В.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ОДИН ЗІ СКЛАДНИКІВ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів процесу універсалізації прав і свобод людини, а також аналізу їхнього розвитку в інформаційній сфері на універсальному, регіональному та національному рівнях.

Приділено увагу процесу універсалізації прав людини в нормативній частині та інституційній і підкреслено, що штучне прискорення процесу універсалізації прав людини є неприпустимим через наявні особливості національного і регіонального розвитку.

Зазначено, що в процесі універсалізації відбувається становлення глобальної правової системи, в якій межі регулювання в різних сферах людської цивілізації, між міжнародним правом і національними правовими системами зникають. Фактично відбувається процес формування загальносвітової системи правових норм, що організовує і забезпечує глобальну міждержавну взаємодію в різних сферах життя сучасного суспільства, в тому числі в інформаційній сфері.

У статті проаналізовано проблему впливу глобалізації на правовідносини в суспільстві і підкреслено, що процеси універсалізації права зачіпають усі сфери людської діяльності. Існування сучасних суспільств пов'язано з встановленням таких цінностей, як права людини та інформатизація суспільства, які охопили всі сфери життя: культуру, релігію, науку, мораль, політику. Активний розвиток інформаційних технологій сприяє забезпеченню прав людини, підвищенню комфортності життя людей.

Досліджено питання про виникнення нової галузі міжнародного права в інформаційній сфері у працях вітчизняних вчених. Процес засвоєння людством ідей справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин нормативно закріплюється не тільки в національному праві, а й на міжнародному рівні. Це зумовлює появу нової галузі – інформаційного права та міжнародного інформаційного права відповідно, а також появу стандартів прав людини в інформаційній сфері.

Зроблено аналіз та узагальнення положень національного законодавства в інформаційній сфері. У результаті аналізу положень Конституції України зроблено висновок про неповну відповідність національного законодавства міжнародним нормам у забезпеченні інформаційних прав людини.

Ключові слова: європейський суд з прав людини, інформаційна сфера, правова глобалізація, правовий розвиток, права людини, універсалізація права.

Актуальність. У сучасних процесах стрімкого розвитку технологічного інструментарію забезпечення новітніх форм комунікації суспільства відбувається становлення глобальної правової системи, в якій міжнародне право і національні

правові системи стають тісно взаємопов'язаними елементами єдиної ризоми, об'єктом регулювання якої є вся людська цивілізація. З іншого боку, вироблення єдиних та взаємоузгоджених механізмів реалізації та захисту прав і свобод людини на рівні національних правових систем має сприяти виявленню та реалізації найуспішніших правових інститутів у всьому світі з точки зору їхньої оптимальної корисності для регулювання суспільних відносин. Зазначені питання підкреслюють актуальність загальнотеоретичних досліджень процесів універсалізації у правовій та інформаційних сферах.

Наукові розробки. Слід зазначити, що окремі теоретичні аспекти, пов'язані з універсалізацією прав людини, розвитком прав людини в інформаційній сфері, висвітлені у працях таких вчених, як: В. Бунік, Л. О. Васечко, О. Г. Данильян, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, Д. Д. Пеца, В. П. Талимончик, В. Я. Тацій та ін. Однак комплексне дослідження процесу універсалізації прав і свобод людини в інформаційній сфері, закріплення та утвердження інформаційних прав людини залишається досить актуальним та своєчасним.

Мета статті – дослідити окремі аспекти універсалізації прав і свобод людини в інформаційній сфері як складника правового розвитку.

Основний зміст. Не викликає сумніву, що процеси універсалізації у правовій сфері відбуваються під впливом глобалізації. У свою чергу, правову глобалізацію слід розуміти як процес формування загальносвітової системи правових норм, що організовують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію в різних сферах життя сучасного суспільства.

З іншого боку, запорукою перспективного розвитку зазначених процесів є високий рівень ефективності законодавства, в якому закріплюються і вихідні положення, і процедури їх реалізації та забезпечення.

Зокрема, В. В. Завальнюк зазначає, що «вимоги сучасного світу обумовлюють перегляд уявлень людей про право. Перш за все, виникає необхідність усвідомлення, що саме людина є джерелом права, основним його носієм, а забезпечення інтересів і потреб людини є головним призначенням права, виміром його ефективності. Ефективність норм законодавства значною мірою залежить від того, наскільки вони відображають властивості людської природи, у т. ч. ті, що мають своїм джерелом національний менталітет. Найважливішим фактором ефективності норм законодавства є їх антропологічна адекватність, тобто відповідність основних властивостей людини її головним потребам. Гармонізація, взаємна адаптація норм законодавства і психіки людини, її ідеалів, потреб і очікувань також слугує важливим фактором ефективності норм права» [1, с. 43].

Погоджуючись із високою роллю людини у процесах створення права, слід звернути увагу й на те, що однією з найхарактерніших рис суспільства є комунікація. Зазначене зумовлює високу роль інформаційної сфери у сучасних процесах правової глобалізації. Більш того, наявність у державі належних гарантій прав і свобод людини в інформаційній сфері вказує на те, що така держава є демократичною, соціальною, правовою та сучасною.

Досліджуючи проблему впливу глобалізації на правовідносини в суспільстві, необхідно підкреслити, що процеси універсалізації права зачіпають усі сфери людської діяльності. Як зазначають О. Г. Данильян та В. Я. Тацій, «глобалізація права часто вимагає переоцінки багатьох компонентів національного правового надбання, щоб зробити правове регулювання деяких питань більш актуальним і не створювати перешкод для інтеграції в регіональні та універсальні міжнародні організації» [2, р. 582].

Універсалізація належить до напрямів глобалізації разом із поляризацією й інтеграцією, що характеризує розвиток людини і мереж, груп та сфер ідентичного в одній розширеній мережі соціальних і політичних зв'язків. Цей процес характеризується постійною інтенсифікацією феноменів універсалізації, поляризації та інтеграції і закріпленій на комунікаційному і технічному рівнях [3, с. 210].

Універсалізація – це своєрідний процес вивчення, запозичення, пропагування, відкриття нового, навіть насаджування тих ідей, принципів і цінностей, котрі стали ключовими у відповідний період історії. Функціонування сучасних суспільств значною мірою визначається такими цінностями, як права людини, соціальний капітал, культура, інформатизація, глобальна політика тощо. Водночас інформаційна глобалізація охопила всі сфери життя – культуру, релігію, науку, мораль, політику. Використання Інтернету, активний розвиток інформаційних технологій сприяють забезпеченню прав людини, підвищенню комфортності життя людей.

Очевидним є те, що, з одного боку, процес універсалізації прав людини як у нормативній, так і в інституційній частині має місце. З іншого – штучне прискорення цього процесу є неприпустимим через усе ще наявні сьогодні особливості локальних і регіональних цивілізаційних середовищ [4, с. 28-29].

Згідно з ученням всесвітньо відомого українського науковця В. І. Вернадського (1863–1945) про ноосферу («ноос» грецькою означає «розум», «дух»), відбувається поетапний перехід «біосфери» в «ноосферу». Учений виділяє техносферу, енергосферу та інфосферу, в останній головну роль відіграють інформація та інформаційні технології [5]. Питання про виникнення нової галузі міжнародного права в інформаційній сфері розглядав видатний український юрист-міжнародник В. М. Корецький у 20-х роках ХХ століття, відзначаючи, що активний розвиток засобів зв'язку неминуче призведе до появи «електричного права» [6].

Прогрес науки і техніки, особливо у другій половині ХХ ст., набув планетарного масштабу. Відстань між країнами і континентами мінімально скоротилася. Мільйони і мільярди людей на планеті користуються однією і тією ж інформацією. З розвитком науково-технічного прогресу стало можливим і невербальне, віддалене спілкування за допомогою передачі інформації комунікаційними засобами. Поряд із цим розвивалися і засоби фіксації інформації, що було необхідним для її пере-

дачі та зберігання. Сучасний процес спілкування, опосередкований засобами зв'язку, змістом якого є впорядкована певним чином інформація, є інформаційною комунікацією, в ході якої відбувається передача інформаційних повідомлень. Універсалізація – процес засвоєння людством позитивних ідей справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин; згодом їх закріпили нормативно у національному праві й на міжнародному рівні [7].

Універсалізація прав і свобод людини сприяє тому, що формується глобальна система взаємозалежності, набуває сили процес, який генерує трансконтинентальні й міжрегіональні потоки в інформаційній сфері. Інформаційна сфера чинить значний вплив на життєдіяльність людей. А виникнення і розвиток інформаційних відносин створює нову структуру – інформаційне суспільство на універсальному і регіональному рівнях [8, с. 22].

Важливо з правової точки зору охарактеризувати особливості розвитку прав людини в інформаційній сфері як предмета національного та міжнародно-правового регулювання.

Найбільш істотними тенденціями універсалізації прав і свобод людини в інформаційній сфері є розширення і поглиблення правового регулювання і поява нової галузі – інформаційного права в межах національної правової системи, та в міжнародному праві – міжнародного інформаційного права, а також встановлення стандартів прав людини в інформаційній сфері. Навіть простий факт обміну інформацією в соціальних мережах онлайн посилює усвідомлення належності людини до глобального суспільства.

Визнанням досягнень в інформаційній сфері та підтвердженням значення її впливу на розвиток людства та міжнародних відносин є прийняття резолюції 60/252 Генеральною Асамблеєю ООН [9] та проголошення 17 травня Міжнародним днем інформаційного суспільства.

На універсальному рівні процес вироблення принципів інформаційного права набирає обертів, його рушієм виступає розвиток глобального інформаційного суспільства. Ця діяльність здійснюється під егідою ООН та її органів. Так, Конференція в Мадриді в 1932 р. ознаменувала новий позитивний крок на шляху міжнародного регулювання зв'язку. Найбільш значущим рішенням, прийнятим на цій конференції, було створення міжнародної організації – Міжнародного союзу електров'язку. Крім того, була укладена Міжнародна конвенція електров'язку, яка включила в себе принципи, що є спільними для телеграфного, телефонного та радіов'язку. У 1947 р. Міжнародний союз електров'язку став спеціалізованою організацією ООН. У грудні 2012 р. в Женеві відбулася Всесвітня конференція електров'язку Міжнародного союзу електров'язку, на якій була ухвалена нова редакція Регламенту міжнародного електров'язку.

Міжнародне співробітництво в інформаційній сфері є пріоритетним в ЮНЕСКО. Так, міжнародна програма розвитку ЮНЕСКО є інституційним механізмом здійснення нової стратегії у сфері комунікації. Крім того, слід згадати й про інші програми ЮНЕСКО: «Інформаційне суспільство для всіх» 1996 р., «На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства» 2001 р., «Інформація для всіх» 2000 р. та ін., а також Рекомендація ЮНЕСКО «Про розвиток та використання багатомовності та загальний доступ до кіберпростору» 2003 р. Організація закликає держави сприяти створенню та обробці освітнього,

культурного та наукового контенту в цифровому форматі, а також доступу до цього контенту для того, щоб усі культури мали можливість для самовираження та доступу до кіберпростору усіма мовами [10]. «Хартія про збереження цифрового надбання», прийнята разом із вищезазначеною Рекомендацією у 2003 р. на 32-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у Парижі, визначає цифрове надбання як «унікальні ресурси людських знань та форм вираження» [11].

Розвиток міжнародно-правового регулювання інформаційної сфери, а з нею і процес універсалізації прав людини в цій сфері відбувається й на регіональному рівні. Так, наприклад, можна зазначити активу правотворчу діяльність Ради Європи та прийняття ряду договорів в інформаційній сфері: Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Європейської угоди про обмін програмами телевізійних фільмів 1958 р., Європейської угоди про запобігання радіомовленню зі станцій, що знаходяться за межами національної території 1963 р., Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 р., Конвенції Ради Європи про трансграничне телебачення 1989 р., Конвенції про захист європейської культурної спадщини у формі аудіо та відеотворів 2001 р., Європейської конвенції про правовий захист послуг, що базуються на або складаються з умовного доступу 2001 р., Конвенції про кіберзлочинність 2001 р. та ін.

Спостерігається розвиток міжнародного інформаційного права як наслідок розвитку інформаційної сфери та глобального інформаційного суспільства. Це супроводжується формуванням певного переліку інформаційних прав людини, які доповнюють наявну систему загально визнаних прав і свобод людини, тим самим розвиваючи національне розуміння прав і свобод людини і громадянина. Яскравим прикладом серед таких прав є право на захист персональних даних, право на доступ в Інтернет, право на доступ до інформації, право на комунікацію, свобода думки, слова, масової інформації, право інтелектуальної власності щодо інформації, право власності на інформаційні ресурси.

Проведений огляд міжнародно-правових джерел на універсальному і регіональному рівнях характеризує розвиток та активізацію процесу універсалізації прав людини в інформаційній сфері; дає уявлення про перелік тих самих прав і свобод в інформаційній сфері, які виступають ядром до універсалізації.

Важливість універсалізації прав людини в інформаційній сфері для України проявляється в розумінні сутності державного суверенітету в умовах транснаціонального характеру інфокомунікації та використання існуючої на національному та глобальному рівнях інформаційної інфраструктури.

Говорячи про процеси універсалізації прав і свобод людини в інформаційній сфері, варто також підкреслити, що принцип національного суверенітету не перешкоджає широкому та ефективному захисту основних прав людини та розповсюдженню інформації. Особа, яка тепер володіє універсальними правами незалежно від держави, де вона знаходиться, стає об'єктом занепокоєння для міжнародного співтовариства. Увагу необхідно звернути на поширення демократії та прав людини у всьому світі. Універсалізація прав людини має на меті забезпечити індивідуальні права та гарантії будь-якої особи на будь-якій території, що охороняється міжнародним співтовариством [12, р. 115]. У цьому відношенні зміцнення міжнародної системи прав людини в інформаційній сфері є необхідним

та доцільним, оскільки потік ідей та інформації сьогодні є глобальним.

Проаналізуємо деякі положення національного законодавства щодо закріплення та реалізації прав громадян в інформаційній сфері. У Законі України «Про інформацію» 2011 р. визначено поняття інформації, інформаційної сфери та інформаційних відносин. Закон регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [13].

Україна прийняла в 2006 р. Закон України «Про телебачення та радіомовлення» [14], а згодом ратифікувала Європейську Конвенцію про трансграничне телебачення 1989 р. У статті 4 цієї угоди «Свобода прийому та ретрансляції» зазначається, що сторони забезпечують свободу самовираження й інформації відповідно до статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, гарантують свободу прийому й не обмежують ретрансляцію на своїх територіях програмних послуг, які відповідають умовам цієї Конвенції [15]. Відповідно до статті 9 Конституції України Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру є частиною національного законодавства України.

Аналізуючи положення Конституції України, можна зазначити часткову невідповідність міжнародним нормам в інформаційній сфері, що в принципі впливає на захист та забезпечення інформаційних прав людини. Так, наприклад, національне законодавство України, у тому числі Конституція, неповною мірою та не досить конкретно закріплює інформаційні права людини онлайн, способи їх захисту та відновлення у разі порушення.

Відповідно до статті 1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Україна як її учасниця гарантує кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією. Стаття 10 Конвенції гарантує кожному право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Проте здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду. Європейський суд з прав людини у своїй практиці підтвердив певну свободу держав у вирішенні питання про необхідність обмеження права на свободу вираження поглядів. Проте необхідність обмеження мусить бути переконливо обґрунтована нагальною потребою і передбачена національним законодавством [16]. Положення статей 32 і 34 чинної редакції Конституції не відповідають за нормативним змістом положенням статті 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

У статті 34 Конституції закріплюється лише таємниця комунікації, проте саме право на комунікацію не згадується. Це право є край важливим з огляду на реалії сьогодення – це зазначив Європейський Суд з прав людини у справі «Йлдірим проти Туреччини», стверджуючи, що «право безперешкодного доступу до Інтернету слід також визнати» [17].

Висновки. Універсалізація та уніфікація національного законодавства не повинні перешкоджати дотриманню, реалізації, захисту принципів демократії та участі суспільства в управлінні державними справами. У Конституції України має бути визнана як свобода доступу до інформації, так і свобода комунікації, формулювання обмежень якої повинно чітко відповідати частині другій статті 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Універсалізація позначається на індивідуальності, диктує свої цінності, потреби та шляхи її досягнення. Еволюція людства супроводжується розвитком інформаційної сфери, а стан її розвитку визначає рівень розвиненості цивілізації, всього світового співтовариства, континентів, регіонів чи окремо взятих країн.

Отже, незважаючи на загальновизнану значимість і цінність універсального каталогу прав і свобод людини і загальні правові принципи, говорити про реальну дію єдиних стандартів у світовому масштабі у сфері забезпечення інформаційних прав людини передчасно. Для цього держави мають визнати, що права людини є універсальними і що вони просто мають виконувати свої зобов'язання по відношенню до людини і громадянина, що, у свою чергу, є безумовною запорукою подальшого правового розвитку.

Література:

1. Завальнюк В.В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аспекти. *Lex Portus*. 2017. № 1. С. 39-49.
2. Tatsiy V. Y., Danilyan O. G. The impact of globalization processes on the legal sphere. *Amazonia Investiga*. 2019. № 8(22). P. 580-586.
3. Буник В. Універсалізація: суть і головні ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2014. Вип. 5. С. 210-219.
4. Пеця Д. Д. Проблеми універсалізації прав людини в умовах глобалізації: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 31. Том 1. С. 27-29.
5. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / отв. ред. А. Л. Яншин. Москва : Наука, 1991. 270 с.
6. Корецкий В. М. Избранные труды : в 2 кн. Кн. 1 / редкол. В. Н. Денисов. Киев : Наук. думка, 1989. 340 с.
7. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 121-126.
8. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Міщенко В.Б. Інформаційне суспільство: управління, право, технології, безпека : навчальний посібник. Київ : ННПСК КНУВС, 2009. 60 с.
9. Resolution 60/252 World Summit on the Information Society, UNGA, 2006. URL: <http://www.itu.int/en/wtisd/Pages/res60-252.aspx> (дата звернення: 13.11.2021).
10. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace / Records of the General Conference 32nd Session Paris, 29 September to 17 October 2003, Volume 1, Resolutions. Paris, 2004. P. 70-74. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 13.11.2021).
11. Charter on the Preservation of Digital Heritage / Records of the General Conference 32nd Session Paris, 29 September to 17 October 2003, Volume 1, Resolutions. Paris, 2004. P. 74-77. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 13.11.2021).
12. André Luiz Siciliano. The role of the universalization of human rights and migration in the formation of a new global governance. *SUR – International Journal On Human Rights*. 2012. V. 9, № 16. P. 109-125.
13. Про інформацію : Закон України від 13.01.2011 р. № 2938-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.
14. Про телебачення та радіомовлення : Закон України від 12.01.2006 р. № 3317-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 18. Ст. 155.
15. European Convention on Transfrontier Television, CETS No. 132. Strasbourg, 1989. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListaTraites.asp?CM=8&CL=ENG> (дата звернення: 13.11.2021).
16. Autronic AG v. Switzerland. 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57630> (дата звернення: 13.11.2021).
17. Ahmet Yıldırım v. Turkey. 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-115705> (дата звернення: 13.11.2021).

Pasechnyk O. Universalization of human rights and freedoms in the information sphere as one of the components of legal development

Summary. The article is devoted to the study of certain aspects of the process of universalization of human rights and freedoms, as well as the analysis of their development in the information sphere at the universal, regional and national levels.

Attention is paid to the process of universalization of human rights in the normative and institutional part and it is emphasized that the artificial acceleration of the process of universalization of human rights is unacceptable due to the existing peculiarities of national and regional development.

It is noted that in the process of universalization there is a formation of a global legal system in which the boundaries of regulation, in various spheres of human civilization, between international law and national legal systems disappear. In fact, there is a process of formation of a global system of legal norms, which organizes and provides global interstate cooperation in various spheres of life of modern society, including in the information sphere.

The article analyzes the problem of the impact of globalization on legal relations in society and highlights that the processes of universalization of law affect all areas of human activity. The existence of modern societies is associated with the establishment of such values as human rights and informatization of society, which covered all spheres of life: culture, religion, science, morality, politics. Active development of information technologies contributes to ensuring human rights, increasing the comfort of people's lives.

The question of the emergence of a new branch of international law in the field of information in the works of domestic scholars has been studied. The process of assimilation by humanity of the ideas of justice, good, common good in various spheres of public relations is normatively enshrined not only in national law but also at the international level. This leads to the emergence of a new industry – information law and international information law, respectively; and also causes the emergence of human rights standards in the information sphere.

An analysis and generalization of the provisions of national legislation in the field of information. When analyzing the provisions of the Constitution of Ukraine, a conclusion was made about the incomplete compliance of national legislation with international norms in ensuring information human rights.

Key words: European Court of Human Rights, information sphere, legal globalization, legal development, human rights, universalization of law.